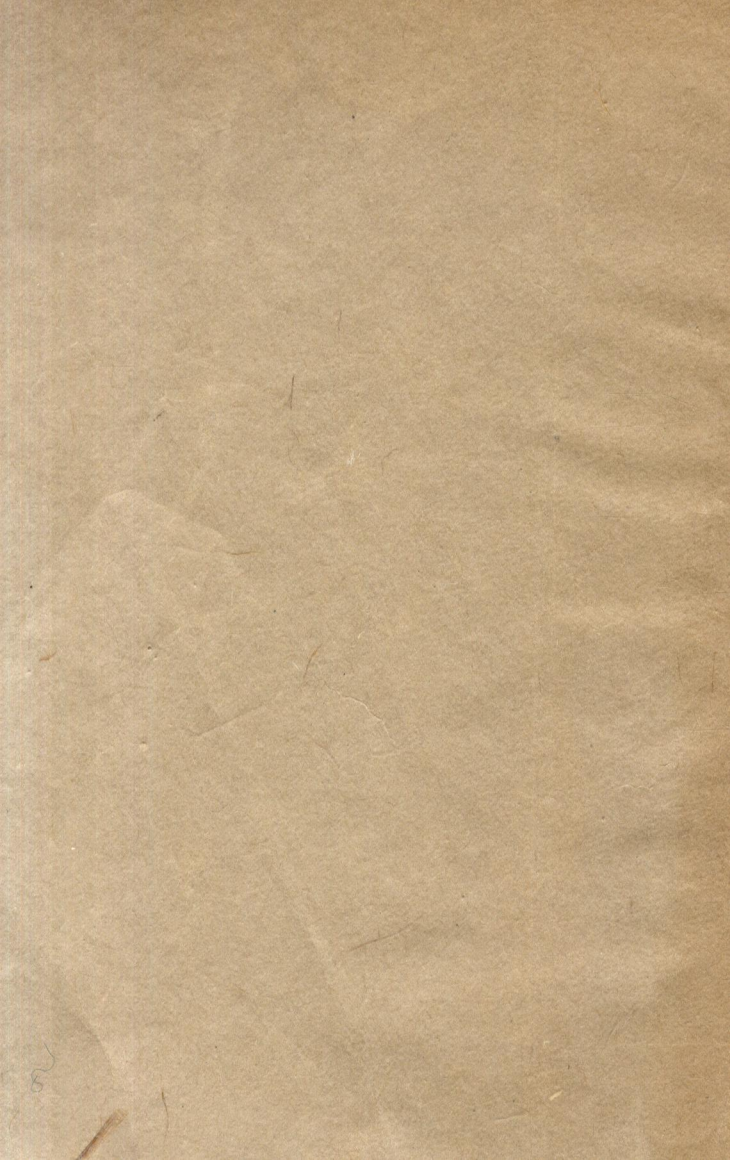

52576 06

І. Ф. Р. А. Н. К. О

МІЗК
ДОБРИМИ
ЛЮДЬМИ

ХИЛОСПІУ

286 0b

286 0b

Ів. ФРАНКО

МІЖ ДОБРИМИ ЛЮДЬМИ

Оповідання

~~52576~~

КНИГОСПІЛКА

14

Бібліографічний опис цього видання
пміщено в «Літопису Українського
Друку». «Картковому репертуарі» та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.

Обкладинка худ. Фрідкіна

Упрдіт № 14. Харків

Зам. 568. Тир. 20.000.

Літ.-друкарня

КНИГОСПІЛКИ

Харків, Нечеч.

наб., 14

Стат Б6

1930

Львівська філія
Львівська обласна бібліотека

Львівська обласна бібліотека
АН УРСР
№ 31780

2/11-380-1
1930-11-380-1

ІВАН ФРАНКО

Видатний український письменник Іван Франко був син коваля й народився 15 серпня 1856 року в селі Нагуєвичах Дрогобицького повіту в Галичині.

Під впливом М. Драгоманова Франко, разом з іншими студентами-однодумцями, у Львові організовує робітничі гуртки самоосвіти, видає книжки для робітництва, пропагує соціалістичні ідеї. Влада не могла спокійно ставитись до цієї роботи, і Франкові лише за 12 років доводиться тричі сидіти у в'язниці.

Та ці утиски не залякали Франка, і він з ще більшим завзяттям веде далі розпочату роботу. 1890 року Франко разом з іншими товаришами організовує першу в Галичині соціалістичну, так звану радикальну, партію і одночасно провадить серйозну наукову роботу, пише багато оповідань, віршів, видає журнали.

Розбитий паралічем, але не кидаючи працювати, доживав він свого віку у Львові, де й помер 28 травня 1916 року.

У своїх творах Франко описує життя галицької людности, змалювавши жакне зубожіння галицького селянства („Ліси і пасовиська“, „Добрий заробок“, „Домашній промисел“, „Сам собі винен“, „Слимак“, „Муляр“, та інші) та визискування,

робітництва, особливо у нафтовій промисловості (збірка „Бориславські оповідання“). Франко перший в українській літературі почав писати на теми з робітничого життя та боротьби проти капіталістичного визиску (повісті „Boa-constrictor“ („Змій-полоз“) і „Борислав сміється“, В першій повісті („Boa constrictor“) Франко викликає у читача глибоку огиду та клясову ненависть до капіталістичного ладу, відбиваючи одночасно небут та настрої пролетаріату як кляси, а в другій—„Борислав сміється“ змальовує концентрацію капіталу в Галичині та намагання робітництва утворити клясові та професійні організації.

Окремі слова та вирази в оповіданні „Між добрими людьми“ виправлено, наближаючи його до сучасної літературної української мови.

МІЖ ДОБРИМИ ЛЮДЬМИ

I

Що ви так дивитеся на мої руки? Ну, годі вам, покиньте! Негарні вони, ще з мозолями. Пани в дівчат таких рук не полюбляють. Ви не думайте, що я на пампушках виросла і так собі, з легким серцем на легкий хліб пустилася! Ну, цур його з серцем! Не хочу про нього говорити—і не питайте! І згадувати не хочу.

А про давніше життя що вам розказувати? Це така нецікава і звичайна історія, яких тисячі можете побачити.

Мій батько був економ в одного пана на Поділля. Добре йому жилося. Маму свою небагато й пам'ятаю. Тільки й згадаю, як мене пестила й цілувала і називала „рум'яним яблучком“. Певно, не думала й не снила ніколи, куди її яблучко покотиться.

Віддали мене до школи в Тарнополі. Недовго я там і вчилася. Я була гарна з лиця, і мама дуже мене любила та й намовила тата, щоб мене забрав із школи вже по третім році.

— Нащо нашій Ромці школи,—казала вона:—чого їй собі голову морочити? З її красою їй не доведеться довго дома засиджуватися. Швидко

Її візьмуть від мене, то нехай хоч надивлюся, як вона, моя квіточка, росте та красою наливається.

Вернулася я додому, і така рада була. На селі так гарно. В дворі також панночки були, ми бавилися разом, на фортеп'яні грали, гуляли по величезнім двірським¹ саду, мій тато возив нас по ставу на човні.

Недовго тривала радість. Мама померла від запалення легенів, тато дуже чогось засумував, почав пиячити і плакати ночами, а далі одного ранку знайшла я його на ліжку неживого, з перерізаним горлом, у калюжі крові. Я знепритомніла, потім плакала і побивалася, не можучи зрозуміти, що йому сталося. Говорили, що він наклав на себе руки з туги за мамою, але я тому не вірила. Я вже мала дванадцять літ і знала, що він мамі не любив, що часто в своїй опочивальні вони сварилися, що мама нишком плакала і все говорила:

— Ну, що той поганець робить? Що він робить? Він мене в гріб зажене. Власну дитину заріже!

Я тоді не розуміла цього і потім не могла додуматися, що воно означало. Я тільки неясно догадувалася, що й мама, мабуть, через те померла.

Я мучилася думками, що воно могло значити, але не могла дійти ні до чого. Тато був такий добрий для мене, так мене любив, убирав мене гарно, купував мені все, чого я хотіла, що страшні мамині слова „власну дитину заріже“ не могли мені і в голові поміститися, видавалися якимось наклепом.

¹ Двірський—панський, при дворі у поміщика.

Аж по батьковій смерті все відразу мені відкрилося.

Ще не встигли обмити й нарядити тіло, коли до хати увійшов поміщик, управитель і ще кілька службовців разом із комісаром від староства і жандармами. Почали відмикати всі шухляди, перетрушувати всі схованки й закутки. Що там знайшли—не знаю, бо я все стояла коло трупа, тислася до нього, мов у нього шукала охорони,— не плакала, а тільки тремтіла й хлипала, як дитина. Тільки опісля я чула, як шептали довкола: „Злодій, злодій! Обкрадав панську касу, держав полюбовницю в селі“.

Я й не дослухувала всього. Я так любила тата!

Приходив поміщик ще раз, коли труп лежав уже наряджений, але й не поглянув на нього, а тільки прикликав мене, взяв за підборіддя, поглянув на моє заплакане лице, погладив по голові, дав дуката, а після похорон наказав мене з купкою мого манаття спакувати, посадити на фіру¹ і відвезти до Тарнополя, до дядька, брата небіжки мами. Решту, що було в домі, поміщик залишив для себе на відшкодування того, що тато покрав.

II

Дядько був бідний урядовець у міській управі і мав п'ять дочок—найстаршій було вже двадцять вісім літ, а наймолодшій—15. Усі на порі, всі заміж хочуть, а тут ніхто до них і не навертається. Бідні були дівчата! Без шкіл і науки, без посагу, без ніякого ремесла, крім того нужденного шиття,

¹ Фіра—хура.

та й ще без уроди, якісь косоокі, з великими губами, низенькі, як полумиски. А були до того вони діти урядовця, і їхня мати шляхтянка, з заможного дому. З простою робітницею стоваришуватися,— вони вважали за страшенну ганьбу. Принести з криниці води або поблизу з крамниці хліба—де там, нехай бог боронить! П'ять таких дівуль, а ще служницю держали! А тут біда в хаті—батькова пенсія скуна. Ну, що я вам буду розповідати, яке там життя було в тій хаті? Випробувала я його цілі чотири роки, і знаєте... Мабуть, те, що я тепер роблю,—і великий гріх, але я думаю, що за те пекло, яке я вибула там у дядька ті роки, всі мої гріхи будуть прощені! Я свою кару ще перед гріхом віднокутувала.

Тільки по я увійшла до хати, одразу почула, що починається для мене нове життя. Мої сестрички обступили мене, стискають, цілують, гладять... „Ромця, Ромця. Ай, ай, як вона виросла, яка гарна!“ Обдивляються мене на всі боки, як якого звіра. І, погостили, кілька день водили на прохід, до знайомих, і так по місті. Все зо мною делікатно, лагідно. „Ромцю, а подай те!“ „Ромцю, а принеси це!“

По кількох днях, побачивши, яка страшенна порожнеча в їхньому житті, вічні тільки розмови про паничів, що не хотіли приходити, про сукні, а як та вбрана, а як ця,—я почула якесь обридження. Тих людей, про яких вони говорили, я не знала, а вдома, ще при мамі, та й потім по її смерті, я привикла до праці—я вела ціле татове господарство. То й тут я рвалася до роботи. А їм тільки того й треба було! Одразу ж служницю відіслали, і я, напівдобровільно, а напів за їхніми просьбами, якось так непомітно стала на її місце.

— Навіщо нам служниця? Правда, Ромцю? Ми й самі дамо собі раду! Криниця близько, крамниця близько, ну, а коло кухні та коло балії нам також не першина!

Я згоджувалася, бо воно було правда, і тільки дивувалася трохи, чого вони мене за кожним словом так цілують і стискають, як коли б я кожній з них по дукатові подарувала.

— Правда, Ромцю, ми все будемо разом робити, будемо собі помагати, як сестри! Ти ж наша сестричка, правда.

І почалося таке, що я стала в них за служницю. Я була ще слабосила, підліток, але й не зважала на свою силу, носила воду, прала щотижня їхню білизну, чистила чоботи дядькові й паннам, варила їсти. Пібито удавали, що й вони мені допомагають. Але така та була їхня поміч! Як білизна випрана й висušена, то візьмуть і попрацюють. Як іти рано на торг до міста, то якась з них іде зо мною: я несу кошик і закуплене (не раз доводилося нести на плечах), а вона платить і всміхається: „Ромцю, збери це!“ „Ромцю, збери те!“ „Ромцю, збігай туди!“ „Занеси лист на пошту!“ „Купи татові тютюну!“ Отак від рана допізна. І все делікатно, ласкаво. Щоправда, коли ми йшли по базару, то я мусіла держатися ззаду як служниця. Ба, далі почалося трохи і іншим тоном.

— Ромко, якжеж ти помалу ходиш!

— Ромко, як ти довго сидиш при тій криниці! А тут посуда не мита!

— Ромко, як ти довго чешешся! Що це ти так довго вовтузишся, а наші сукні не вичищені лежать!

А в мене волосся було густе, розкішне, і справді треба було попрацювати над ним щодень, щоб до-

вести його до ладу. Бачу, що ніколи мені панькатися з моїми пишними косами, взяла та й пообтинала їх. Як раділи з цього мої делікатні сестрички, то й сказати вам не можу!

— Ай, Ромця! Яка ж вона гарна! Що за милий хлопчик! Йй-богу хлопчик!

І знов цілують, голублять, стискають...

Я знаю, що це з доброго серця, але трохи мені вже забагато було. Та що діяти—не було куди обернутися, чую себе здоровою, бачу і вони мною задоволені і щодня вираховують, скільки то теперощаджується: і на платні для служниці (бо мені нічого не платили), і на живності, і на дровах. Бачите, служниця на торг усе ходила сама, і аж тоді, як пішла від нас, і панна стала ходити зі мною, виявилось, що щодня ошукувала їх на яких двадцять або тридцять копійок, та й ще гіршу живність купувала. Ну, і в кухні, коли панни туди не заглядали, спалювала набагато більше дров, видаткувала більше омасти, ніж я. Ну, а справляти на мене нічого не потребували, у мене було досить одежі своєї і по мамі, було й дещо грошей за проданий татовий одяг, який я, від'їжджаючи від пана, спакувала разом до своєї. Ті гроші берегла про чорну годину, не показувала їх удома і не говорила про них паннам, міркуючи, що непотрібно нараджувати їх на спокусу, а себе на неприємність.

Особливо принав мені до серця дядько. Дуже добрий був чоловік, сивий уже, згорблений і тихий такий, що ніколи дома його не було чути. Повернеться з канцелярії—аби йому обід подали, і ніколи, було, не скаже: це зле зварене, цього не люблю, якби, мені того або того!.. Ні, жадного вередування! З'їсть, ще й дочок потішає, щоб не гримасували, а дякували богу й за те, що є. А

потім, чи зима чи літо, сяде собі на кріслі, заку-
рить люльку і читає газету, доки не задрімає.
Дочки в сусідній кімнаті скачуть, гуркочуть,
хихикають та регочуться, а далі зберуться та
цілою юрбою йдуть на прохід, а йому це бай-
дуже. Так, як той мельник, звик до туркотіння
питля.

Не раз, коли дочки повиходять, а тільки я сама
лишуся, кручуся по кухні або прибираю в покоях,
він було стане і довго дивиться на мою роботу,
пожалує мене:

— Бідна Ромцю, дитино моя золота! Чим я тобі
відплачу за твою щирість, за твою невсипущу
працю?

Я мовчу, тільки очі на нього витріщу, — дурну
з себе вдаю, бо й що йому маю сказати?

А він підійде, поцілує мене в чоло, а в самого
аж сльози на очах.

— Віджив я при тобі, дитино моя! — каже, — і
тілом і духом віджив. Служниця обкрадала нас,
годувала всякою поганню. Дочки сварилися з
нею день-у-день, але жадна й пальцем не повела,
щоб зарадити чимсь. А при тобі й на них якийсь
сором найшов, хоч щобудь часом роблять. Го-
споди мій, і що з ними буде, на кого вони на-
діються?

Видно було, що дуже турбувався своїми доч-
ками, але не мав відваги сказати їм ввічі ані слова,
боявся їхнього цокотання. Тільки передо мною
душу свою розводив, бо, знав, що я все прийму
і панам нічого не скажу.

— Бог тобі заплатить, дитино моя, — повторяв
він по кожній такій розмові. — Бог тобі заплатить
за твоє добре серце, бо я бідний, немічний чоло-
вік, ніколи не зможу цього зробити!

Минав рік за роком. Я підростала і моє становище між незамужніми сестрицями ставало чимраз гірше. Не зважаючи на пенастанну працю, я була здорова, міцна й весела. Не подобалося їм те, що я була краща від них усіх. Коли, було, йдемо на базар по закупню, то хоч я одягнена в брудну пошарпану одіж, хоч панни навмисне не дають мені перед тим умитися ані розчесатися, та проте прохожі паничі не дивляться на панну, а обертають очі за мною.

— Ромко, куди ти дивишся! — фукає на мене панна, коли я зустрінусь очима з поглядом якого молодика. А сама небійсь, аж благає очима в того самого панича: „до мене! до мене!“ Та що, коли в її очах, як казали, заздрість тліє, як іскра в попелі, а в моїх веселість живим полум'ям горить. Це мені так їхній батько говорив.

На жадний прохід мене не те що з собою взяти, а й самої не пускали.

— Не можна! — говорили між собою. — Вона наша своячка, сирота, ми за неї відповідаємо. А їй уже з очей видно, яка дорога її чекає, коли їй дати волю!

І при тім зиралася одна з одною і всміхалися так, якось погано, що я ся паленіла зо страху аж до глибини душі, хоч і не знала, куди вони гнуть і що саме чекає мене.

Так із сзуги я перетворилася на невільницю. Зі мною вже не церемонилися. „Ромко, як ти смієш гогорити з нами, як з рівними?“ „Ромко, марш до кухні!“ „Розтовстіла на нашім хлібі і ще хоче з себе панну вдавати!“ — отакі слова я тільки й чула від них. Почали пострікати мене і батьком-злодієм, ба, почали штурхати по кутках,

Побачили, що я їм забагато, хоч я їла тільки те, що після їхнього обіду лишалося. Постановили не давати мені того, а купували для мене окремо картоплі, крупів ячних або гречаних і наказували варити це для себе в окремій горщику.

З якогось часу завели такий звичай, що четвергами просили до себе когось на чай. Просили, звичайно, молодих паничів, учнів з вищих клас, урядовців, військових. Я тоді не сміла показуватися з кухні, панни самі usługовували, щоб показати, які то вони господині. Я не раз, бувало, залізу в темний куток кухні, поплачу трохи, а далі плюну і слухаю до півночі, що вони там гомонять у покої. Панни мої цокочуть, сміються голосно; батька їхнього не чути ніколи, він, хоч про око, також сидів при гостях, але я знала, що старий, забившись в куток у своїм кріслі з поруччям, дрімає десь з люлькою в зубах.

Важко мені стане, коли послухаю того веселого гомону там в освітленім покої, коли уявляю собі всіміхнені лиця й блискучі очі паничів, і подумаю, що й я не гірша від них, а мушу отут бовваніти в темній брудній кухні. Але далі думаю: що ж мають робити бідні дівчата, ті мої сестриці! Вони бояться, щоб я в них якого жениха не відбила. Бідність наша робить нас злими й завидючими а не зле серце.

IV

Одного такого четверга вже гості зібралися панни коло них, я сама була в кухні, поралась. Звичайно, коли гості приходили, панни стрічали їх у кухні і старалися так заступати, щоб жаден із них не міг до мене придивитися. Ще й штурхоне мене одна або друга і оберне лицем до

кутка. Так і думали ті гості, що в них якась стара служниця. А тепер сталося так, що коли вони там сиділи та пили чай, увійшов, ще один гість, молодий офіцер, гарний такий, привітний. Вперше побачив мене—і здивувався.

— А, куховарочка!—сказав весело,—нова куховарочка!

Тай хотів ущипнути мене за підпоріддя.

— Пробачте, — сказала я, чуючи раптом, що в моїм нутрі щось бунтується,—ані куховарочка, ані нова. Я тут уже три роки.

— Ов, а я ні разу не бачив,—сказав він, знімаючи плаща.

— А що ж—буду для пана на виставі стояти?—відповіла я, й узялася за свою роботу.

— Ну, ну,—каже він пошепки і знов хоче погладити мене,—тільки не фиркайся! Так ти кажеш, що вже три роки тут служиш?

— Не служу!—відповіла я різко:—я тут у свого дядька.

Немов холодною водою облили його ті слова. Став, витріщивши широко очі й нічого більше не говорив, тільки по лиці якась тінь пробігла: видно, вдумувався в моє становище. Тої хвилини відчинилися двері від кімнати, вбігла старша панна з підносом і також остовпіла, побачивши офіцера.

— А, пане офіцере!—скрикнула вона, не знаючи, чи радіти його приходові, чи гніватися на мене.—То так пан додержує слова? Чи то тепер у вас сьома година?

— Даруйте пані,—сказав офіцер, кланяючись,—мусів патрулі розводити, то й спізнився.

І вони пішли до кімнати.

Не знаю, чому я була дуже люта на нього, аж сльози крутилися в мене на очах, хоч разом з тим

у душі я мусіла б була признатися, що він мені сподобався. В його лиці видно було доброту і лагідність, а його здивування, коли почув, що я сестра панночкам, також промовляло за нього.

Поприбиравши, я сіла знов у своїм кутку й прислухалася гомонові гостей. Серце мое билось якось незвичайно, і я намагалася ловити вухом і розпізнавати його голос... Говорив просто без звичайного у багатьох офіцерів силуваного різкого тону. Говорив коротко й мало. І це так само мені подобалося.

Другого дня вперше панни накиннулися на мене з лайкою. „Ти опудало, ти непотрібе, як ти сміла йому показуватися на очі!.. Я заплакала й сказала, що я в цьому не винна, що прийшов несподівано і сам перший заговорив до мене. Що зачіпав мене так, як молоді паничі звичайно зачіпають служниць, це я соромилася і боялася казати їм. Зласкавилися панни, почали мене цілувати, купили мені хустку за п'ять карбованців і просили, щоб я завжди, як тільки зйдуться гості, гасила світло в кухні і сиділа в темряві. З усього я зрозуміла, що той офіцер їм дуже сподобався. Але який же був їм сум, коли другого четверга він, не зважаючи на запросини, не з'явився. Тисячні здогади, квиління й гримаси, навіть на мене почали були гримати, коли це прийшов від нього лист. Виправдувався тим, що був командирований на патруль.

За кілька день, коли я ранісінько пішла по воду, чую, що хтось іззаду кладе мені руку на плечі. Оглянулась—він.

— Добрий день вам, панно Ромуальдо! (Десь і про ім'я моє довідався!).

— Добрий день, пане,—кажу і затремтіла чогось.

Почав іти поруч мене, хоч я несла відра в обох руках. На вулиці було ще порожньо. Мовчав

Добру хвилину й приглядався до мене в порайковій півтемряві.

— Бідне дитя, — сказав нарешті. — Значить, дядько не став для вас батьком?

— Мій дядько добрий чоловік, — сказала я, не зводячі на нього очей.

— Знаю, знаю, — сказав з легким усміхом у голосі. Знов помовчав. Ми вже були близько криниці, біля якої стояли дві-три служниці.

— Ви ходите часом на пошту? — спитав він раптом, немов прокинувшись із якоїсь задуми.

— Дядько посилав за газетою.

— Там на ваше ім'я в лист на вимогу. Ви вмієте читати?

— Ну, як же ж би не вміла?

— І не забудете. Лист на вимогу, саме ім'я, без прізвища. Прочитайте його. Подумайте над тим, що вам пишу. Я не мав нагоди говорити з вами, то задумав написати вам. Прощайте!

І, не чекаючи на мою відповідь, він швидко пішов.

У мене мов камінь у груди заліг замість серця. Лист до мене! Від нього! І чого йому від мене треба? Чи ж нічого злого? На вигляд чоловік поважний, який знає, що робить. А зла ніякого я йому не зробила, то за що ж він мав би мені злом платити.

Тяжко мені було заховати своє зворушення перед паннами. Ввесь ранок я була мов сама не своя, все дожидалася десятої години, коли звичайно мене посилено по газету на пошту для дядька. Замотавши голову хусткою, я побігла на пошту й протиснулася до дерев'яних ґрат, із-за яких службовка видавала листи на вимогу.

— Прошу пані, чи нема там листа „Ромуальда?“ — сказала я таким непевним і тремливим

голосом, що кілька панів, які також стояли перед ґратками, зирнулися до мене з усмішливими, як мені здавалося, поглядами.

Службовка почала перебирати листи у шафці.

— А звідки це має бути лист?—спитала вона.

— Місцевий,—ледве прошепотіла я, закриваючи лице хусткою.

Тої хвилини в моїх руках опинився невеличкий довгастий лист. Я стиснула його й вся затрусилася, немов узяла в руку жменю приску. Вибігши з канцелярії, я стала при вікні там таки у коридорі поштового будинку, щоб прочитати. Я знала, що вдома не буду мати змоги прочитати його крадькома. Тремтливою рукою я розірвала конверта й виїняла аркушик білого листового паперу. Письмо було гарне, чітке, але літери кілька хвилин немов скакали, немов палахкотіли в мене перед очима. Далі я заспокоїлася трохи і прочитала ось що:

„Цими днями виїжджаю до Перемишля і не буду більше в домі вашого дядька. Не хочу навіть бути там—для чого, зараз доміркуєтеся. Я побачив ваше нещасне становище і з дядьком вашим говорив про вас. Коли б я сказав, що люблю вас, то ви мали б право не повірити мені, бо як же можна полюбити когось, не знаючи його ближче? Для того не буду говорити вам про любов, а тільки скажу ось що. Я бідний офіцер, з простого роду. Бурлацьке життя остогидло мені, хочеться зазнати хоч трохи тепла родинного гнізда. Родини власної в мене нема, одружитися без грошового закладу¹ не можна, такої дівчини, щоб сплатила за мене ці гроші і разом з тим була мені до вподоби, я, певно, не

¹ Офіцери мають покласти грошовий заклад на забезпечення „гідного їхньої честі“ родинного життя.

знайду, а продавати себе за гроші у чоловіки
такій, якої я не можу любити—так само не хочу.
А тим часом моя місячна плата хоч сяк-так ви-
стачає на утримання родини.

Що ж маю робити? Правові дороги для мене
закриті, сам устав пхав мене на неправові. Я знаю
вас, як чесну дівчину і не повинен би користати
з вашого сумного становища. Але я знаю ту без-
вихідь і тому думаю, що краще вам буде зробитися
мовою, хоч нешлюбною, дружиною, ніж вічною
служницею своїх сестер. Будемо жити разом,
будемо обходитися тим, що маємо, а коли дослу-
жуся вищої ранги, то покину службу і тоді по-
беремося. Не буду таїти перед вами, що це не
легка і не швидка річ. Але може трапитися війна,
я можу в ній відзначитися, і тоді діло буде краще.
Міркуйте, як знаєте.

Скажу вам тільки про себе дещо. Я чоловік
простий, тихий, виріс у бідності, привик до скром-
ного життя й праці, і коли правда те, що я чув
про вас, то мені здається, що полюблю вас. Коли
зважиться іти зо мною, то будьте в суботу ве-
чером з усіма своїми пакунками на вокзалі. Я до-
буду вам білет. У всякому разі, у суботу вечером
буду чекати на вокзалі. Коли не прибудете —
ваша воля, я певно вам того не поставлю у про-
вину. А коли прибудете, то до побачення!“.

Як бачите, я добре вивчила напам'ять той лист.
Він і досі є в мене—єдина пам'ятка мого щастя.
Читаючи його, я відчувала, що вся обливаюся
рум'янцем, то знов блідну. Прочитавши, я вся
затрусилася і не знала, що з собою робити, куди
сховати листа, куди йти і що думати. Мені при-
гадалося, як колись мама цілувала й пестила
мене й вишукувала для мене щонайкращих і най-
багатших женихів, а пізніше, коли я почала під-

ростати, все остерігала мене перед військовими. Мені пригадалося зачуті часом розмови сестриць про офіцерів, про їхнє неморальне життя, про дівчат, що вони удержують, а по якомусь часі проганяють і віддають на ганьбу, і мені страшно стало того листа, який я сховала на грудях під корсеткою. Так і вбачалось мені, що там заворушилася холодна гадюка. Але опісля згадала я про своє нужденне й безвихідне становище, про те, що й самі мої сестри небагато б міркували, коли б перший-кращий офіцер запропонував їм те, що мені, далі стало мені перед очима гарне всміхнене лице мого офіцера, його м'який голос, привітливі рухи, а особливо його очі, ясні, глибокі та щирі, і я вже тоді почувала, що не встою проти цієї першої в моїм житті спокуси, що піду туди, куди мене кличе надія, хоч недовгого й дорого оплаченого щастя.

До суботи було ще три дні, але в тих трьох днях я майже нічого не думала про свою будучину. Я прожила ті три дні в якійсь ненастанній гарячці, в якійсь нестямі, разом в остраху й надії. А в суботу вечером, коли мої сестриці з батьком вийшли на прохід, я перебралася в що мала найкращого і, зібравши свої речі в невеличкий пакунок, пішла на вокзал, не оглядаючись, не кажучи нікому ані слова, і тільки вже з Перемишля написала дядькові листа, подякувала йому за хліб-сіль, і сказала, що я пішла до нового обов'язку.

V

Та чого я буду нудити вас довгим оповіданням!

Офіцер мій був дуже добрий чоловік. За того півтора року, що ми жили разом, я не чула від нього злого слова. Після тяжкого поневіряння

у дядька, він був для мене, як соняшне світло й тепло. Приголубив мене, звільнив від тяжкої праці, дав віддихнути вільніше, говорив зо мною, як з рівною, любив мене, як сестру. За кілька тижнів я віджила, прийшла до себе. Вийду, було, на місто—люди на мене оглядаються, а не раз, було, чую, що шепчуть паничі: „Що за гарна панночка!“

Офіцер посправляв мені убрання, і видно, що любив мене, бо вишукував тисячні нагоди, щоб зробити мені приємність: приносив дарунки, книжки, квіти.

Одно тільки сталося не так, як я думала: ми не жили вкупі. Він через службу жив у казармі, ну, а я не могла там бути з ним разом. Знайшов мені квартиру—одну кімнату, гарну, мебльовану; харчувалася я в сусідки, жінки якогось ремісника, а він приходив до мене у вільні від служби години, звичайно на ніч. Ми пили разом чай і розмовляли до півночі. Він оповідав мені про своє життя, про свою службу та її труднощі, про те, що діється на світі. Я сиділа, очей з нього не зводячи, і, здавалось, була б його слухала всю ніч. Цілий день сидиш сама, читаєш, шиєш, у вікно дивишся, то й рада живому голосові людському. А він так гарно вмів оповідати!..

— Ромцю, ну розкажи ж ти що про себе,—було каже він.

Я почувала, що люблю його, і в мені родилося бажання удержати при собі його любов, тому я не давала ніколи просити себе. Мені хотілося показати йому, що я не така дурна та неосвічена. Я розпитувала найменші дрібниці із свого життя з тим гарячим бажанням, щоб зайняти його, і не раз він слухав, слухав, та й почне цілувати мене, пригорне до себе та й каже:

— Бідна дитино! Чи те з тебе могло бути, якби доля була тобі всміхнулася!

Коли з часом вичерпалося все, що я знала про своє життя, я розказувала йому те, що читала і передумала вдень, і це також займало його.

— Нудно тобі, моє серденько,—говорить він,—та що ж діяти? Такі ми обое бідні зійшлися. Ти думаєш, мені не дістається за службу? Потерпімо, Ромцю, ще пару літ, може то якось інакше буде.

— Милий мій,—кажу йому на те,—хіба ж я перед тобою жалуюся на нудоту? Мені не нудно. Я все собі знайду роботу, то чого мені нудитись! А коли подумаю, з якого пекла ти мене вирвав і яка я тепер щаслива, то не раз приходить мені в голову: господи чи не забагато це щастя для мене? Знаєш, я змалку звикла боятися щастя і все думаю, що за кожне щастя доведеться відпокутувати, як за яку тяжку провину. Принаймні, мені досі все так траплялося.

На жнива йому довелося йти на маневри, і ми розлучились на два тижні. Позаплачував він за мене все і прощаючись тільки й сказав: „Не забудь за мене Ромцю! Я тебе люблю!“ Вірив мені, що я не зраджу його, хоч і не знав ще, що в мене був плід його любови. Я вже кілька днів як почула це і не хотіла йому це сказати, але тільки тепер відчула вповні, як дуже я люблю його. На його слова я розплакалася і повисла на його шиї, цілувала його уста й очі, не можучи нічого промовити—як тільки:

— Милий мій... Любий... Золотий...

Сумно було по його від'їзді. Духота в місті, порох. Вийду, було, за місто, над Сян, сяду на березі десь у такім закутку, щоб мене ніхто не бачив, та й цілими годинами дивлюся на воду.

Ой, сяду я на шпилечок
Та рине вода, рине...
Ой, і не дайте мене за нелюба...
Та нехай він загине!

Ці слова й мелодія так і снуються мені у голові, коли під моїми ногами мерехтить та ковзається хвиля за хвилею, без кінця і спочинку. І думається мені було: що це таке—вода? Для чого вона мусить все бігти? Відки її там у горах набирається? Не раз мене так і манило кинутися в її таємничу, кришталеву глибину. Піді мною звільна плавали грубі, червонопері клені¹, увивалися срібні уклії², лівиво в глибині дрімали товсті коропи та вигрівалася на самім березку пожадлива щука, простягшиися непорушно, мов поліно, і я думала, що там у воді і життя. і порядки мусять бути куди кращі, сумирніші, ніж у нас. А інколи задивлюся, було, на хвилі, і мені видається, що й ціле життя наше, з усім його горем, з усіма радощами й надіями—не що інше, як ось така хвиля. Одна блискуча, друга мутна. Одна шумить і клекоче, друга тихо, ледве чутно, сковзне по поверхні й пропаде безслідно. Чи ж не таке саме й життя наше? І хотілося б мені не раз кинутися в ті кришталеві хвилі, пірнути в них і розплистися. І то не з біди, бо я тоді не бідувала. Від'їжджаючи, він лишив мені грошей, заплатив за хату й страву, а які ж, крім цього, мої видатки? І про майбутнє я не думала. Я чула за собою опору—його, і бачила тільки одну ціль перед собою, щоб удержати при собі його любов, осолодити його життя. І коли часом мені хотілося пірнути в отих чистих хвилях, то тільки з якогось неясного почуття, що там було б мені якось дуже спокійно

¹ Клень—риба.

² я—назва риби.

й любо, що я пливла б кудись вічно без власної волі й думки, гойдалася на хвилях і не потребувала б ані думати, ані дбати ні про що.

Але ось минув місяць, скінчилися маневри, він повернувся стомлений, запорошений, обшарпаний, але здоровий і веселий. Довелося мені добре працювати, щоб призвести до ладу його білизну й убрання, але праця та була для мене справжньою розкішшю. Він одержав на кілька днів відпустку для спочинку і весь час просиджував у мене. Ми ненастанно розмовляли, оповідали собі про своє життя в розлуці. Кілька разів ми ходили обоє на прохід, звичайно над Сян, на моє улюблене місце в лозах. Він справив собі вудку й ловив рибу, але звичайно не міг нічого зловити. Та проте ті дні були, може, найщасливіші в моїм житті. Сидимо отак обоє поруч, дивимось на поплавки і не говоримо нічого, а тільки чуємо близькість одного одного й знаємо, що одно за одне готове віддати все.

Ну, ну, не смійтеся! Бувають такі хвилини в житті кожної людини. Не конче тільки в книжках мусимо читати про них.

VI

— Слухай, Ромцю! Мені дуже пити хочеться!

— І мені так само,—сказала я.

Ми верталися власне з проходу на Сян. Він уже кілька тижнів як повернувся до служби, але коли тільки мав вільний пополудень, приходив до мене, я ждала його вже одягнена і, ми йшли на Сян.

— Знаєш що:—зайдемо сюди до ресторану на пиво.

Мені чогось ніяково стало при тих словах.

— А може б краще піти додому й замовити принести пива?—сказала я.

— Е, що то за пиво буде! Тут краще! Ходи лишень! Чи, може, боїшся?

Я нічого не відповідала, хоч, справді, боялася не знати чого. Ми сіли коло столу. Він замовив пиво. За хвилину підійшов до нас офіцер, його знайомий, проговорив до нього кілька слів, віддав честь і пішов. Ще ми не допили пива, коли прийшов інший офіцер, присів коло нас, побалакав з ним і якимось дивно впер очі в мене, при чім я зауважила, що мій Олесь зніяковів. Офіцер устав, віддав честь і пішов. І ми також пішли. Олесь був якийсь сквашений, мов сам не свій.

— Милий мій!—кажу до нього,—тобі неприємно було, що той офіцер так уперто вдивлявся в мене!

— Дурень!—буркнув Олесь крізь зуби.

— Ні, любий, не говори цього,—сказала я.— Самі ми винні, що пішли до ресторану, де всякому вільно вдивлятися в мене!

— Якби ти була моя шлюбна жінка, то б ніхто не посмів. А так... А й так він, дурень, повинен мати хоч трохи делікатности!..

Я чула, що в його грудях кишіло й варилося, що гнів здавлював йому горло, і аж тепер пізнала, як сильно він полюбив мене.

— Милий мій,—кажу йому, коли ми прийшли додому.—Заспокойся! Забудь про це! Я тобі скажу щось веселіше!

— Що таке?—понуру промовив він.

Мене холодом облили ті слова і той тон і той погляд, яким він змірив мене, і я рада б була взяти назад своє слово і лишити признання на кращу хвилину, але годі було. Я обняла його за шию, нахилила до себе його голову й шепнула

йому на вухо ті слова, що мене саму не раз наповняли якоюсь невимовною радістю й утіхою.

Його вони зовсім не врадували. Якась нехіть і тривога, щось навіть немов обридження блиснуло йому в очах. Страшенно заболів мені той погляд. Але і не добрий вираз його і біль у моїм нутрі тривали тільки хвилину.

Він прояснів, обняв мене, почав цілувати й розпитувати, як, що, коли. І мені було любо звіритися перед ним з тайною, що я досі нікому ані слова не сказала. І який він був милий, коли через якийсь час почав говорити про різні прибори, потрібні для маленького гостя, і то так поважно, немов би той гість мав прибути завтра. І як сердешно ми обоє сміялися, коли я сказала йому, що такі прибори я вже вільними хвилинами поприлагоджувала, все потрібне поробила, значить, йому тут нічим турбуватися.

Чудесно провели ми той вечір. Винили пляшчину вина за здоров'я майбутнього, жартували, навіть на спів зложилися голосами. Але я почула, що з того часу у нього відбулася якась зміна. Часто бував понурий, мов згризенний. Не раз розмову вривав на півслові, немов туманів або шукав розблуканих думок. А про своє життя у казармі, про свої ставлення до інших офіцерів ніколи ані слова. Навіть просив мене, щоб його ніколи не питати про те. З того я доміркувалася, що мусів мати якісь неприємності, і мучилася тою думкою, що може це все через мене.

І так між нами звільна почала залягати темна хмарка. Кожне з нас мало якусь гризоту, якою боялося чи не хотіло поділитися з другим. Одно тільки в'язало нас—думка про майбутнє дитя. Ми розмовляли про нього, як про щось, що вже є, бігає, гомонить і сміється, любувалися ним,

турбувалися, щоб де не вдарилося, не впало, не застудилося, обговорювали, що треба буде змінити помешкання, прийняти служницю, міркували, скільки це буде коштувати. І з усього того я бачила одно, що він мене любить, і почувала ще більшу вдячність і любов до нього.

Надійшла зима, і він знов почав рідше бувати в мене. Служба зупиняла його. Не раз бувало так, що й цілий тиждень не міг з'явитися. Я познайомилася з кількома сусідками—жінками ремісників та заробітчан, бо до „пань“ урядничок та вчительок боялася підходити, відчуваючи, що могли б мене відіпхнути. А серед тих темних і бідних жінок я знайшла більше щирости і поради. Я спробувала навіть через них перепитувати деякої роботи, щоб заробити щобудь на утримання своє і своєї дитини. Я вміла шити і брала шиття додому. Далі через одну служницю, що usługувала в одного професора, мені трапився добрий заробіток—переписувати начисто якусь книжку, що той професор сам написав. Я пишу гарно й швидко, і, присівши твердо до роботи, за два місяці заробила щось із п'ятдесят карбованців.

Олесеві я нічого не казала про свої заробітки; боялась, щоб він не прогнівався. Довідавшись, однаке, через якийсь час, мабуть, від того самого професора, почав мене випитувати й розвідавши все, нічого не сказав, тільки поцілував в очі і опісля, якось сумно замислившись, прошептав: „Бідне дитя!“

У травні нарешті я народила. Дитя було гарне, але мені було невесело, дивлячись на нього. Аж тепер я почала думати над своєю будучиною і будучиною своєї донечки. Що з неї буде? Чи те саме, що з мене? І я, що досі не раз богу дякувала за своє щастя, раптом почула якусь неви-

мовну тривогу. Боже мій! І що ж таки я справді? Удержанка і більше нічого! Чи щиро чи нещиро говорить Олесь про своє майбутнє підвищення на службі, про намір одружитися зо мною, а проте тепер справа через це не змінюється. Тепер я зрозуміла милосердні погляди, таємні зідхання та похитування головою моїх сусідок, бідних заробітницьких жінок, зрозуміла ті уривані слова, коли річ зайшла про Олеся, ті шептання, коли в хату увійшла яка нова сусідка, ті тисячні дрібниці, що хоч і не були призначені мене шпигати й ранити (ті жінки дуже добре розуміли моє становище, бо більша частина із них і самі перейшли через нього в своїй молодості), та всеж дуже боліли й смутили мене.

Олесеві я нічого не говорила про свої муки, та й нащо? Коли він мене любить—думалось мені,—то певно й сам так само мучиться, а коли ні, то не варто. А він справді мучився. Маленьку нашу цілував і милував, як мати, не як батько, і часом я бачила, що коли дивився на неї сонну, то сльози наверталися в нього на очі. І що мені було йому говорити? Лишалось тільки ждати й бути терпеливою.

VII

По трьох місяцях наша дівчинка померла.

Олесь зачав рідше бувати в мене. Літні марші, далі маневри, далі знов якась служба—цілі тижні, а далі й подовіше не бував у мене. Наші зустрічі були холодні й короткі. Здавалося, що зі смертю дитини відлетіло наше щастя і те тепло, що давніше проймало нас обох, коли ми були разом. По маневрах він захорував і пролежав понад місяць. Написав мені, щоб я сиділа дома і не ва-

жилася приходити до нього. Що я витерпіла за той час!..

Аж на третім тижні я дізналася, що він мав поєдинок через мене. Ті офіцери, що тоді підходили до нас у ресторані, здибавшись з ним під час маневрів (вони були львівські), почали розпитувати його про ту даму, що сиділа з ним, і чому він їх знею не познайомив, і при тім сказали про мене щось таке, що Олесь викликав їх обох на поєдинок. Отже одного він ранив, а другий поранив його, і то досить небезпечно. Про це я дізналася від одного військового з його роти, що просто зачепила з вікна.

Я не могла довше витримати, побігла до нього. Насилу я домоглася, щоб мене до нього допустили. Він лежав на постелі, блідий, як крейда, помарнілий. Куля попала йому в груди і тільки дивним випадком не положила його на місці трупом.

Ридаючи, я припала до нього, цілувала його ноги й руки. І він розплакався.

— Ну, чого ти! Чого ти! — повторяв. — Тут тобі не можна бути. Іди додому, я тобі напишу.

Довго я не хотіла оступитися, аж коли прийшов доктор і сказав мені, що він буде здоров, але тепер ще потрібно йому спокою, я пішла.

Він не писав мені, але по кількох тижнях сам прийшов. З якою нетерплячкою, з яким неспокоєм я ждала його! Якими чудовими фарбами малювала собі першу зустріч з ним після тої страшної проби, як твердо божилася, що все, все життя своє, працю й усі помисли віддам для нього! А коли прийшов і глянув на мене і мовчки сів на крісло — я відразу почула, що між нами все скінчене, що нам треба розлучитися, що далі буде тільки довше чи коротше прощання.

Прощання вийшло коротке. Він сказав мені зараз, що його службові справи погіршали тепер на довгий час і що його за кару переведено до Араду—пильнувати військової тюрми, і що він за тиждень мусить вибиратися в дорогу.

Я вислухала його слів, як холодний стовп. Він почав заспокоювати мене, говорив, що ніколи не забуде про мене, що буде писати мені, але я знала, що він сам потребує потіхи. Відїжджаючи він дав мені трохи грошей на життя і пару листів до своїх знайомих і радив пошукати собі якоїсь роботи.

Я спродала дещо із своїх речей і врешті не дуже журилася, могла в крайнім разі переждати пару тижнів, поки б щось добре трапилося. Але робота трапилась зараз, у того самого професора, що я переписувала книжку. Професор був добрий чоловік, але жінка його почала ревнувати мене до мужа і по двох місяцях, серед зими, я мусіла піти від них.

Я кинулась до інших Олесевих знайомих, до яких мала листи, але зазнала стільки прикростей і сорому, що плюнула на все. Всі вони знали мою історію, всі ззиралися на мене, як на звіря, посилали мене одні до одних, щоб усі побачили ту „лайдачку“, що звела і знищила „такого доброго й здібного чоловіка“. Ті слова сказав мені наприкінці один старий ротмістр, до якого мене також послано по роботу.

Після цього я вже далі не ходила, а поїхала до Львова. Тут я зупинилася в однім єврейським готелі і почала знов шукати якоїсь роботи. Але роботи не було, грошей не стало, два дні я бігала, як одуріла, цілий день опісля сиділа отупіла в своїй кімнаті, поки до мене не підійшов кельнер не сказав мені кількох слів. Я останками крови

вся почервоніла від тих слів, скочила мов на грані, але кельнер не вступався, я не втекла, не могла втекти нікуди від своєї долі...

Я не раз бачила, як галузка, відірвана від дерева, плине по воді, поки не попаде у вир. І тут ще спочатку пливе вона спокійно, описує далекі круги; але що далі, то круги вужчі, рух стає швидший, поки течія не змеле нею і не кине в спінене гирло, де вона й пропадає. Чи винна гілка, чи винна вода, що так воно діється?..

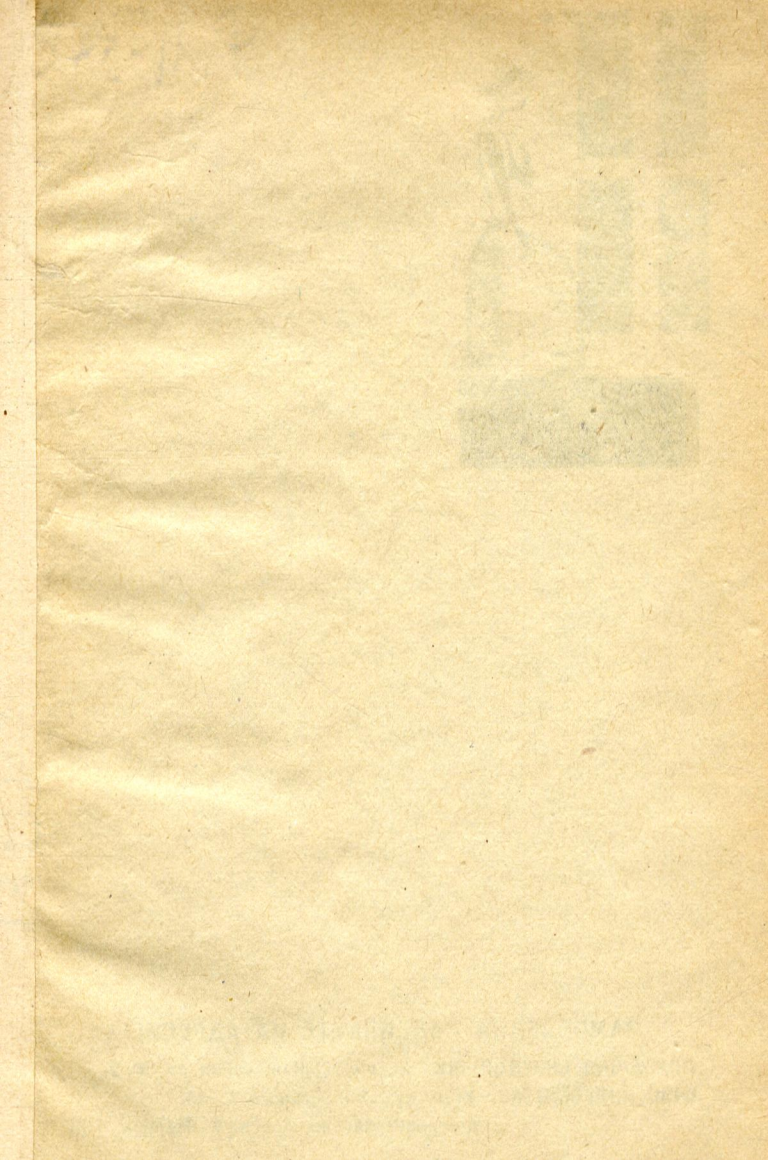
ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА З КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

- Ібаньєс Б.—Двох відразу. 1930. Ст. 32, ц. 6 к.
Ібаньєс Б.—На морі. 1930. Ст. 24, ц. 6 к.
Ібаньєс Б.—Заєць. 1930. Ст. 32, ц. 6 к.
Коцюбинський М.—В путях шайтана. 1930. Ст. 31, ц. 7 к.
Коцюбинський М.—На камені. 2-е вид. 1930. Ст. 32, ц. 7 к.
Коцюбинський М.—Під мінаретами. 1930. Ст. 51, ц. 10 к.
Коцюбинський М.—По—людському. 1930. Ст. 22, ц. 7 к.
Коцюбинський М.—Подарунок на іменини. Оповідання. 2-е вид. Ст. 31, ц. 7 к.
Коцюбинський М.—Персона грата (Значна особа). Оповідання. Вид. 2-е. 1930. Ст. 31, . . . ц. 7 к.
Коцюбинський М.—Він іде. Оповід. 1930. Ст. 23, ц. 5 к.
Коцюбинський М.—У грішний світ. 1930. Ст. 15, ц. 5 к.
Коцюбинський М.—Сміх. 1930. Ст. 23, ц. 7 к.
Коцюбинський М.—В дорозі. Оповід. 1930. Ст. 18, ц. 10 к.
Коцюбинський М.—Як ми їздили до криниці. Оповідання. 1930. Ст. 14, ц. 5 к.
Коцюбинський М.—Дебют. Оповід. 1930. Ст. 32, ц. 10 к.
Коцюбинський М.—Невідомий. 1930. Ст. 12, . . . ц. 5 к.
Купрін О.—Піратка. Оповідання. 1930. Ст. 22, . ц. 6 к.
Купрін О.—Механічне правосуддя. Ст. 21, . . . ц. 6 к.
Купрін О.—У звірінці. 1930. Ст. 24, ц. 6 к.

Купрія О.—Гамбринус. 1930. Ст. 40,	ц. 10 к.
Купрія О.—Дитячий садок. Аль-Ісса. 1930. Ст. 23, ц.	6 к.
Купрія О.—Конокради. 1930. Ст. 40,	ц. 10 к.
Купрія О.—Образа. 1930. Ст. 32,	ц. 6 к.
Купрія О.—Білий пудель. Ст. 32,	ц. 10 к.
Лондон Н.—Чудотворці. 1930. Ст. 16,	ц. 5 к.
Лондон Н.—Рабська покірливість. 1930. Ст. 13, ц.	6 к.
Мамін Сибірія—Мисливець Омеля. Оповід. 1930.	
Ст. 22,	ц. 6 к.
Мамін Сибірія—Годувальник. Оповід. Ст. 24,	ц. 5 к.
Мамін Сибірія—Одна за багатьох. 1930. Ст. 24, ц.	6 к.
Скворцов-Степанов—Горбівський цар. 1930. Ст. 16, ц.	5 к.
Томський А.—Шахтар Левчук. Оповід. Ст. 31,	ц. 10 к.
Цур Мюлен Г.—Син айші. Ст. 32,	ц. 10 к.
Шатріан Е.—Гановерське лушпиння. Оповідання.	
Ст. 32,	ц. 5 к.
Шевченко Т.—Заповіт. Поезія. Ст. 11,	ц. 5 к.
Шевченко Т.—Світе ясний. Поезія. Ст. 11,	ц. 5 к.
Шевченко Т.—Сон. Поезія Ст. 16,	ц. 5 к.
Шевченко Т.—Царі. Поезія. Ст. 14,	ц. 5 к.
Шолом-Алейхем.—Німець. Переклад з євр. мови.	
Ст. 21,	ц. 5 к.

ЗАМОВЛЕННЯ ШЛІТЬ НА АДРЕСИ:

Правління Книгоспілки—Харків, Горяїнівський пров., 2.
Філії Книгоспілки—у Києві та Дніпропетровському або
до найближчої кооперативної книгарні

Φ | ^{II} M-58 | 1930

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАЙТЕ НА АДРЕСИ:

ПРАВЛІННЯ КНИГОСПІЛКИ—Харків, Горькінівський пр. № 2.

ФІЛІЇ КНИГОСПІЛКИ—Київ, вул. Воровського № 48.

Дніпропетровське, просп. К. Маркса, 103.

31.780

ф $\frac{I}{M-580}$ 1930